

Dagfinn Skre ed.: Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 2. Norske Oldfunn XXIII. Aarhus University Press – the Kaupang Excavation Project, University of Oslo 2007 (vytištěno 2008). ISBN 978-87-7934-308-5. 378 str.

Už v názvu jihonorské lokality Kaupang se ozývá její role v době rozkvětu. Dnes představuje společně s Ribe a Hedeby nejbohatší zdroj informací o centrech obchodu (posléze i dálkového) vzniklých ve Skandinávii kolem přelomu 8. a 9. století. Opuštěn byl Kaupang kolem poloviny 10. století. Nový výzkum zde prováděla univerzita v Oslo ve spolupráci s odborníky z řady dalších zemí v letech 1998–2003 na ploše 62,5 tis. m² (povrchový průzkum), resp. na 1,1 tis. m² prokopané plochy. První svazek (*Skre ed. 2007*) prezentoval dějiny výzkumu, aplikované metody, sídlištní nálezy včetně jejich rozboru a datování (L. Pilø), přírodovědné analýzy, diskusi písemných pramenů, revizi (starších) hrobových nálezů aj. Zasvěcené a brilantní kritice jej podrobil P. *Urbańczyk* (2008), který vytýká účelovou hru se slovy, manipulace, *over-interpretation* či *'text-driven' archaeology* a upozorňuje na vágní metodická východiska, důkazy kruhem, vyhledávání vzdálených analogií (srov. následnou odpověď D. Skre). Zatímco o roli Kaupangu ve směně není pochyb, otevřenou otázkou zůstává charakter zdejšího osídlení, délka jeho trvání, ba i to, zda šlo o stabilní sídliště, nebo o místo sezónních pobytů. Poukazuje-li P. *Urbańczyk* na pochybné konstrukce podporované krok za krokem omílanými refrény v prvním svazku ediční řady, řada jeho výhrad platí i pro svazek druhý, věnovaný nálezům drahých kovů a dokladům směny. Obsahuje popis lokality, nástin řešených otázek, soupis a zhodnocení nálezů mincí, katalogy a rozbor fondu neraženého stříbra i „kupeckého“ náčiní. Rozsáhlé kapitoly jsou věnovány výkladu nálezů dirhemů, zacházení se stříbrem v raně vikinském období i funkcím a mechanismům tržních lokalit, včetně produkce a dálkového obchodu, v jihozáp. Skandinávii 6.–10. století.

Analýz hmotných dokladů směny se ovšem ujaly výsostně autority a tentokrát tomu odpovídá i zpracovanost jejich závěrů. Stříbrná platidla se v Kaupangu vyskytují v několika formách. Celkem 101 nálezů mincí pojednává M. Blackburn. Hrudka, z níž vyčnívají nedostatečně roztavené mince, ale i jiné početné doklady tavení a vážení drahého kovu svědčí o tom, že mince zde sloužily jako surovina pro výrobu stříbrných kruhů a prutů pro následnou redistribuci. Dohromady 115 položek zlomkového stříbra, 5 hřiven a 10 tordovaných kruhů zpracovává B. Hårdh. Míra fragmentace neraženého stříbra, většinou do kusů o 1–2 g, nasvědčuje uplatnění v každodenní směně. Zatímco stříbrné pruty odkazují směrem na evropský východ, pro kruhy jsou shledávány vazby k jihu a západu. Se zlomkovým stříbrem souvisí 378 nalezených závaží a zlomky tří vážek, jimž se věnuje U. Pedersen. V rámci lokality je precizně mapována prostorová distribuce všech těchto nálezů v jednotlivých časových horizontech, avšak jen velmi malá část byla nalezena ve stratifikovaných situacích, počínaje 2. čtvrtinou 9. století.

Používání stříbrných platidel v Kaupangu autoři člení do tří částečně se překrývajících etap, jejichž chronologie je podpořena (nečetnými) stratigrafickými poznatky. V prvních desetiletích 9. stol. byly používány západoevropské nominály (karolinské, anglické a z Ribe), doložené sice pouhými šesti ražbami, které jsou však jinde ve Skandinávii známé takřka výhradně ve zlomkové podobě nebo uzpůsobené k zavěšení, tedy v jiné než monetární funkci. Ve 2. čtvrtině 9. stol. se objevuje zlomkové stříbro, v této době odsekávané pouze z kruhů nebo hřiven, váhově převeditelných na předchozí nominály. Ze stejné doby jsou v lokalitě evidována nejstarší závaží. V poslední etapě, od 60. let 9. stol., nastupují arabské mince, užívané většinou ve zlomkové podobě až do opuštění Kaupangu. Prvé dvě skupiny

platidel mají metrologii shodnou s platidly užívanými v severozáp. Evropě (vč. mincí ražených v Ribe a Hedeby), což autory vede k úvahám o měnové konsolidaci dánských obchodních center s obchodem severozáp. Evropy. Příliv arabských mincí po polovině 9. stol. a jejich fragmentace je interpretována jako důsledek zaměření Kaupangu na pobaltský dálkový obchod, kde arabské stříbro kolovalo od konce 8. století. Tehdy se také v Kaupangu objevují osmistěnná pravoúhlá závaží, váhově související s dirhemy. Přeorientování na východ, doprovázené rozšířením osmistěnných závaží po jižní části Skandinávie, známých ale především z jižního a vých. Pobaltí, autoři vysvětlují úpadkem mořského obchodu v severozáp. Evropě kolem poloviny 9. století. V této době (rozkladu franské říše a kulminace vikinských výprav) se projevuje rapidní úbytek anglických a karolinských importů v Kaupangu, Hedeby a Birce a dochází k degradaci řady obchodních center v Anglii, Frísku, Francii a na východním pobřeží Jutského poloostrova.

Důraz je v publikaci kladen na interpretaci skandinávské ekonomiky 6.–10. stol., v níž nálezy stříbrných platidel a kupeckých náčiní sehrávají jedinečnou, nikoliv ale jedinou úlohu. V současném studiu historických hospodářství zaujímá významné postavení substantivistická ekonomie formulovaná před více než půlstoletím K. Polanyim (obecná východiska viz *Polanyi 2003*) a rozvíjená jeho následovníky (P. Bohannon, G. Dalton) a propagátory neoevolucionismu (T. K. Earle, M. Sahlins, E. Service). Na představu o zásadní odlišnosti ekonomik předindustriálních společností od moderních navázal R. Hodges (*1982*). Polanyiho koncept *port of trade* rozvinul ve své koncepci emporia, uměle vytvořeného uzlu dálkového obchodu, nad kterým držel ochranu a který řídil panovník (*administered trade*) a kam přicházeli kupci, aby využívali poptávku elit po prestižním zboží. Taková tržní sídliště v severozáp. Evropě 7.–10. stol., zapojená do dálkového obchodu, měla být zřizovaná regionálními vládci ve snaze o maximalizaci přísunu prestižního zboží, které dosavadní ekonomika nedokázala v dostatečné míře zajistit.

D. Skre a Ch. Kilger (jenž nedávno zkoumal složitost proměn směny, ovlivňovaných i vnitřní sociální stratifikací, či dokonce „kulturním konfliktem“, v prostředí Polabských Slovanů: *Kilger 2004*) konstatují, že poválečné antropologické, ekonomické a sociologické studium vyvrací základní teoretické a ve své podstatě evolucionistické Polanyiho dělítko: Neexistuje žádná (tedy ani moderní) společnost, v níž by směnné vztahy postrádaly sociální souvislosti, a nelze předpokládat, že ekonomický (tj. ziskový) způsob uvažování byl produktem teprve průmyslové revoluce. Relativizuje se tak především takřka posvátná substantivistická hranice mezi tržní směnou na jedné straně a domněle archaickými formami směny (reciprocity a redistribuce) na straně druhé. Neexistuje důvod pro domněnku, že by poslední dvě uvedené formy směny nemohly obsahovat ekonomický kalkul a že bychom je neměli považovat za (svého druhu) obchodní transakce. Přijetím odlišného konceptu se dostávají do jiného světla také oblíbené kategorie „periferní úloha trhu“ (*peripheral market exchange*; *Bohannon – Dalton 1962*), *primitive valuables* (Daltonem prosazované označení cenností směňovaných jako dary nebo dávky, které ale neplnily úlohu platidel) a další.

Nevylučujeme proto, nabádá D. Skre, že směna mohla být i v archaických společnostech naplněna vedle sociálních motivů také ekonomickými, že vyjadřovala v různé míře zastoupené prvky prestiže, velkorysosti, ale i kalkulu. Úkolem historiků a archeologů je postihnout, jaké ekonomické nástroje a instituce měly k dispozici nebo si vytvářely minulé společnosti, jak se prolínaly s mocenským a politickým uspořádáním, s vývojem venkova a s dalšími faktory, aniž bychom se opírali o prvoplánové evolucionistické poučky. Rezervovaný postoj vůči neověřitelným modelům vrstveným na Polanyiho odkazu se neobjevuje v archeologické literatuře poprvé, vesměs vychází z evidence projevů raně středověké reality v Pobaltí a kolem Severního moře (srov. *Kilger 2000*). Zejména M. Bogucki (*2004*) se nedávno kriticky vyslovil vůči pracem P. Urbańczyka (např. *2000*; *2002*), které bývají substantivismem prorostlé na dřevě.

V době vydání Hodgesovy publikace o „temném věku“ se mohlo zdát, že ve Skandinávii a Anglii neexistovala tržní místa mimo emporia, avšak od té doby se podařilo objevit řadu nových lokalit, které této představě protičí. Skandinávské příklady, identifikované na základě koncentrace importů a současně dokladů neagrární výroby, rozděluje D. Skre do čtyř skupin: obchodní aktivity kumulované u sídel aristokracie (*central-place markets*), lokální trhy s omezeným výskytem zboží dálkové-

ho obchodu, dále uzlové (*nodal*) trhy dálkového obchodu a města (poslední dvě skupiny odpovídají Hodgesovým emporiím typu A a B). Prvý typ obchodních míst se vyskytoval nepřetržitě od doby římské, druhý a třetí od 8. stol., poslední od počátku 9. století. Avšak nutno říci, že charakteru obchodních míst zejména prvního typu mohli autoři publikace věnovat víc pozornosti: nebyla založena na převážně vynucené směně (redistribuci) a na nevolné výrobě? Tyto pochyby jen zčásti rozptýlují uvedením dokladů platebních prostředků, osobních hotovostí a váhových standardů, které se ve Skandinávii objevují již ve 3. století.

Značný význam pro pochopení ekonomického vývoje přikládají autoři projevům neagrární výroby v emporiích (na publikaci nálezů z Kaupangu si ovšem musíme počkat v jednom z ohlašovaných svazků). S prestižním zbožím se v emporiích jistě také obchodovalo, avšak jako komodita zřejmě nepřevažovalo. Je pravděpodobné, že velkou část luxusních předmětů známých z hrobů skandinávské elity, jež jsou evidovány na rozlehlém území a zdaleka ne jen poblíž tzv. emporií, si příslušníci vyšších sociálních tříd zajišťovali přímějšími způsoby, než bylo navštěvování domácích tržišť. Za poslední čtvrtstoletí se natolik zvýšil počet dokladů intenzivního zpracování importovaných surovin v areálech tržních míst, že jejich chápání se posouvá blíže k představě center produkce zaměřené na domácí masové spotřebitele, spíše než míst zaměřených primárně na dovoz prestižního zboží. Vyráběly se zde vedle luxusních především běžné bronzové šperky a ohromné množství skleněných korálků, které se nacházejí i ve venkovských lokalitách. Tzv. emporia byla prý natolik oboustranně ekonomicky integrována do okolních regionů (řemeslná výroba se samozřejmě neobešla bez zemědělství), že je D. Skre neváhá nazývat městy. Jenže dokladům interakce venkova s těmito obchodními centry (např. v podobě distribučních map) věnuje okrajovou pozornost. Ani širší pohled jeho klasifikaci nepodporuje (srov. *Urbaniczky 2008*, 188–192).

První doklady masové a standardizované řemeslné produkce pocházejí z raných tržních míst dálkového obchodu Ribe a Åhus z 8. stol. Její nástup považuje J. Callmer ve svých pracích z 90. let (angl. např. *Callmer 2002*, 356, 358–359) a s ním autoři publikace za projev zásadního kvalitativního zlomu ve vývoji výroby, která byla do té doby orientována dovnitř úzkých sociálních i prostorových vazeb panujících mezi konzumenty a řemeslníky (podle Callmera probíhala takřka na zakázku). Masová produkce pro sklad předpokládá nový druh výrobce, který je od tohoto sevření alespoň zčásti oproštěn, nezná dopředu spotřebitele. Jeho mentalita se pozvolna zaměřuje na volný trh, ekonomický kalkul a zisk, tím spíše, že byl kvůli žádaným a potřebným surovinám nucen obchodovat s cizími kupci.

Klíčem k pochopení směnných vztahů, jejichž součástí se postupně stalo stříbro, je rozlišení trojí funkce peněz, vypůjčené z klasické ekonomie: funkce platidla (*currency*), míry hodnoty (*measure of value*) a tezaurační (*saving*). V dnešní době plní všechny tyto úlohy národní, popř. světové měny, avšak v raně středověké Skandinávii (doplňme ale, že i v jiných částech Evropy; např. *Davies 2002*; *Hammer 1997*) byly dlouho odděleny. Po rozšíření stříbra v severní Evropě (okrajově po polovině 7. stol., v masovém měřítku teprve od poč. 10. stol.) sloužily k vyjadřování cen váhové jednotky stříbra, přestože fyzicky (tj. v roli platidla) se v transakcích stříbro mnohdy vůbec neobjevovalo. Paralelně s tím, ovšem v regionálních měřítkách, plnily tutéž funkci cenových jednotek produktivní krávy (*kyrlag*), na Islandu vlna atd. V místech, kde se tyto směnné prostředky v obchodu setkávaly (což bylo díky čírnodosti obchodníků skoro v celé severní Evropě) se vždy dbalo, aby tyto jednotky byly navzájem převeditelné. Instruktivně to dokládá klasická studie *H.-P. Naumanna (1987)* o islandských cenách, k dispozici jsou také relace vážící se k jižní Skandinávii. Hodnota těchto zbožních peněz se vyznačovala značnou stabilitou: vedle zmíněných islandských cenových poměrů se to autoři pokoušejí doložit mladším příkladem norské vrcholně středověké ekonomiky, která se po kolapsu ústřední královské moci a s ní domácího monetárního systému ve 14. stol. ihned přeorientovala na komoditní peníze, převzaté rovněž ve městech, díky čemuž se ocitly ve světle písemných pramenů. Tato cenová stabilita nemohla být důsledkem regulace vrcholnou autoritou (na Islandu v raném středověku ani v Norsku ve 14.–15. stol. žádná nebyla), ale spíše silné sociální konvence, charakterizované v etnologii mj. obavou obchodních partnerů ze ztráty reputace. D. Skre označuje popsáné směnné vztahy jako *commodity-money system* a dodává, že tento systém nemůže být projevem primitivní

ekonomiky (sotva v případě norských vrcholně středověkých měst), jak by na základě nepřítomnosti ražených peněz tvrdili substantivisté (srov. *Dalton 1977*).

Jak vypadaly směnné vztahy před uplatněním stříbra? Autoři ukazují, že ve 3.–6. stol. sehrávalo v jižní Skandinávii směnnou úlohu zlato (tedy jako u Franků a Anglosasů navazujících na římskou praxi). Argumentují výskytem zlomkového zlata (nejčastěji v lokalitách typu *central-place markets*), nálezem 25 měšců se zlatou hotovostí (mincí a zlomků) obětovaných spolu s rozsáhlým souborem zbraní v Illerup Ådal a v neposlední řadě také starobyloou váhovou jednotkou *øre*, zachycenou písemnými prameny sice až v „době stříbrné“, etymologicky ale odvozenou od *aurum*. *Commodity-money economy* pravděpodobně fungovala již před zavedením stříbra. Překročit hypotetickou rovinu je však obtížné; nepomáhá ani šíře použité literatury, ani důrazné opakování vlastních závěrů. Tápání skrývané za hlasitými proklamacemi k přesvědčivému důkazu nevede, nesporně však jde o chvályhodný, alespoň vážnými indiciemi podložený pokus změnit zažitá schémata, či alespoň poukázat na jejich diskrepance. Výhradu si spíše než někdy poněkud usilovná a rozvleklá snaha o nové pohledy zaslouží (vskutku slepé) mapy Evropy, které byly použity (kromě převzatých) ke znázornění výskytu různých předmětů: zejména mapování střední Evropy reflektuje spíše vikinské představy než realitu.

Jednou z mnoha inspirativních tezí, zdůvodňovanou různými způsoby v závěrečných kapitolách, je existence ekonomiky založené na komoditních peněžích dávno před vznikem center dálkového obchodu (či před ražbou domácích mincí). Jako platidla mohly sloužit drahé kovy, dobytek, textilní výrobky, obilí nebo řada jiných produktů, které – pokud se spolu střetávaly – byly vzájemně kompatibilní a převeditelné v určitém kurzu. Příležitost místních ekonomik propojit se prostřednictvím obchodních center s dálkovým obchodem sice vedla k akceleraci tržních vztahů a k proniknutí „mezinárodních“ platidel do vnitřní směny, tím ale nedošlo ke zrušení tradičních směnných prostředků. Ostatně autoři upozorňují, že navzdory skutečnosti, že platební stříbro se vyskytuje v emporiích již od 2. čtvrtiny 9. stol., jeho rozšíření mezi ostatním skandinávským obyvatelstvem se projevuje teprve od poč. 10. století. I poté bylo používání tohoto drahého kovu regionálně diferencované. *B. Hårdh (1996)* vymezila regiony podle odlišnosti vnitřní skladby depotů: v některých oblastech převládalo zlomkové stříbro, jinde se užívaly nedělené předměty z drahého kovu standardizované velikosti, jinde zase celé mince, specifické artefakty, nekovové cennosti atd. To vše je projevem paralelního užívání různých směnných prostředků, z nichž některé vstupují do archeologické evidence snadno, jiné nejsou přímo zachytitelné. Zdůrazněme, že autoři předkládají své závěry o komoditních peněžích v jižní Skandinávii na základě hodnocení předmětů z drahých kovů, které jsou v severních částech Evropy pro raný středověk evidované v nebývalých počtech. Prázdná místa nejen na severských, ale i na jiných mapách evropských nálezů kovových platidel ze starší fáze raného středověku – včetně českých zemí – neznamenají, že se v těchto oblastech komoditní peníze nepoužívaly.

L. Varadzin – M. Ježek

Literatura

- Bogucki, M. 2004:* Dlaczego we wczesnym średniowieczu powstawały skarby złomu srebrnego? Uwagi na marginesie prac Jacka Kowalewskiego i Przemysława Urbańczyka. *Wiadomości Numizmatyczne* XLVIII/1, 49–76.
- Callmer, J. 2002:* Wayland. An Essay on Craft Production in the Early and High Middle Ages in Scandinavia. In: L. Larsson – B. Hårdt eds., *Centrality and regionality. The social structure of Southern Sweden during the Iron Age*. *Uppåkra Studies* 7, Stockholm, 337–361.
- Dalton, G. 1977:* Aboriginal economies in stateless societies. In: T. K. Earle – J. E. Ericson eds., *Exchange systems in prehistory*, New York, 191–212.
- Davies, W. 2002:* Sale, price and valuation in Galicia and Castile-León in the tenth century, *Early Medieval Europe* 11, 149–174.
- Hammer, C. I. 1997:* Land sales in eighth- and ninth-century Bavaria: legal, economic and social aspects, *Early Medieval Europe* 6, 47–76.
- Hårdh, B. 1996:* Silver in the Viking Age. A regional-economic study. *Acta Archaeologica Lundensia* 25. Lund.
- Hodges, R. 1982:* *Dark Age Economies: The Origins of Towns and Trade AD 600–1000*. London.

- Kilger, Ch. 2000*: Pfennigmärkte und Währungslandschaften. Monetarisierungen im sächsisch-slawischen Grenzland ca. 965–1120. *Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis*. Nova series 15. Stockholm.
- *2004*: Monetarität und Monetarisierung – Verschiedene Stellungnahmen zur Einführung und Ausübung einer Münzgeldwirtschaft im Deutschen Reich und im elbslawischen Raum während des 11. Jahrhunderts. In: J. Staecker ed., *The European Frontier. Clashes and Compromises in the Middle Ages*, Lund, 221–232.
- Naumann, H.-P. 1987*: Warenpreise und Wertverhältnisse im alten Norden. In: K. Düwel Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa 4*, Göttingen, 374–389.
- Polanyi, K. 2003*: *Velká transformace*. Brno (1., angl. vyd. London 1944).
- Skre, D. ed. 2007*: *Kaupang in Skiringssal*. Oslo.
- Urbańczyk, P. 2000*: *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*. Wrocław.
- *2002*: Wczesnośredniowieczne skarby złomu srebrnego. In: B. Paszkiewicz ed., *Moneta Mediaevalis. Studia numizmatyczne i historyczne ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, 209–224.
- *2008*: What was 'Kaupang in Skiringssal'? Comments on Dagfinn Skre (ed.): *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series, Vol. 1*, Aarhus University Press, Århus (2007). *Norwegian Archaeological Review* 41, 176–194.